

Jelentés a magyarországi kapitalizmus állapotáról, 2008

Szerkesztette: Szepesi Balázs, Közjő és Kapitalizmus Intézet, Budapest, 2009, www.kozjoeskapitalizmus.hu, 83 oldal

A hazai társadalomtudományok történetében már előfordult, hogy fiatal társadalomkutatók, egy induló nemzedék tagjai, vitatkozva, magukat az elődöktől megkülönböztetve, írták le a magyar gazdaság és társadalom állapotát és az ország jobbításához szerintük szükséges változások programját (*Az MTA...* (1971]). Az idők kedvező változását jelzi, hogy napjainkban nem egy kutatóintézet KISZ szervezete, hanem önálló szellemi műhely, a Közjő és Kapitalizmus Intézet (továbbiakban KKI) ad teret egy kutató-oktató nemzedék tagjainak, hogy közreadják kutatási eredményeiket és állásfoglalásaikat.

A történet 2006 nyarán kezdődött, amikor a szerzők szerint „a magyar társadalomtudományi, gazdaságpolitikai és az ezekre támaszkodó politikai közbeszédben már a bal- és a jobboldalon is meglehetősen etatista, az úgynevezett piaci koordinációval szemben szkeptikus vagy egyenesen elutasító nézetek nyertek teret.” (5. o.) E fejlemények hatására „számos fiatal és középgenerációs közgazdász, szociológus, elméleti és gyakorlati szakember” 2007 februárjában megalapította a KKI-t. „Hosszú viták után, 2007 májusában az alapítók elfogadták az intézet küldetésnyilatkozatát, egyúttal elhatározták, hogy rendszeres jelentésben értékelik a magyar kapitalizmus állapotát, s ehhez alapos háttér tanulmányokat készítenek.” (5–6. o.)

A 2008-as, első *Jelentéshez* készített háttér tanulmányok közül a legfontosabb elméleti alapvetéseket a Kapitalista elvárások című kötet (*Szalai* [2009]), a háttér tanulmányokat pedig a *Kapitalista tapasztalatok, 2008* című külön kötet tartalmazza. Bírálatainkban a három kiadvány közötti átjárásokat és kapcsolódásokat nem, csupán a *Jelentés* szövegét értelmezzük és kommentáljuk

A *Jelentés* saját, valamint hazai és nemzetközi kutatások, jelentések újrafeldolgozása, értelmezése alapján készült. Nem reprezentatív, két megyére és két iparágra kiterjedő, 700 választ feldolgozó, az értékekről, a bizalom infrastruktúrájáról és a vállalkozó–állam viszonyról folytatott kérdőíves vizsgálat, vállalati vezetőkkel, bankárokkal, kockázati tőke-alapok kezelőivel és könyvelőkkel készített mintegy 60 mélyinterjú a primer információik forrása. (Sajnos az interjútervet nem ismerheti meg az olvasó.) Szekunder információikat a „jelentés szempontjából fontos társadalomtudományi elemzésekből”, a 2008-ban hozott törvények, szabályozói határozatok, legfelsőbb bírósági döntések áttekintése során, valamint hazai és nemzetközi összehasonlító vizsgálatokból szerezték. Nem közölnek irodalomjegyzéket, ám a lábjegyzetekből és a táblázatok, grafikonok forrásmegjelöléseiből kideríthető, hogy felhasználták a Magyar lelkiállapot, 2008; a European Quality of Life Survey, 2003; az European Value Study, 1999; a World Economic Forum – Global Competitiveness, 2007–2008, 2008–2009; Global Entrepreneurship, 2008 című jelentéseket és kiadványokat, valamint az Eurobarometer számos különleges és általános kiadványát. A szerzők nem vizsgálják e források keletkezésének körülményeit és módszertanát, és azt sem, hogy milyen más információkkal együtt és milyen megszorításokkal szolgálnak bizonyítéku.

Az első részben – e kutatások és források alapján – a hazai kapitalizmus általános, tartósnak vélt jellemzőit mutatják be. A második rész pillanatfelvétel a magyarországi kapitalizmus játékszabályainak 2008-ban bekövetkezett változásairól.

A küldetésnyilatkozat és a 2008-as *Jelentés* különbséget tesz a „jó” és a „rossz” kapitalizmus között. A kapitalizmusok osztályozása, *különböző* érték- és teljesítményskálák szerinti értékelése nem újdonság (*Baumol–Litan–Schramm* [2007]), ezért érdemes a KKI fiatal társadalomkutatóinak álláspontját és céljait pontosan idézni: „A jó kapitalizmus az emberek szabadságára, tisztességére és bizalmára, a tudás és teljesítmény tiszteletére, a közügyeket igazgató *intézmények és szabályok* elfogadottságára, hitelességére épül. Rossz az a kapitalizmus, ahol elfogadott minta mások becsapása vagy megfélemlítése révén érvényesülni, ahol a gazdagság forrása a privilégium vagy az erőfölény, ahol a közintézmények megvesztegethetőek, a szabályok kijátszhatóak, az állam kiváltságokat véd és a közpénzek magánvagyonokat gyarapítanak.” (5. o.)

A *Jelentés* e két szélsőérték közötti skálán helyezi el a magyar kapitalizmust. Szerzői szerint a rendszerváltás után két évtizeddel „Magyarországon rossz kapitalizmus alakult ki.” (7. o.) A skálán elfoglalt helyzetek időbeli összevetésekor arra jutnak, hogy a romlás, a lecsúszás nem pillanatnyi állapot: „Jelenleg nem rendelkezünk a relatív helyzetünk megtartásához szükséges képességekkel: a nemzetközi összehasonlítások szerint gazdaságunk működése egyre inkább a tőlünk délre és keletre fekvő országokéhoz hasonul.” (7. o.) Állításukat Magyarországnak a World Economic Forum mikrogazdasági, versenyképességi rangsorában a legutóbbi két évben bekövetkezett helyváltozásával illusztrálják. A választott index a magyar teljesítmény drámai romlását mutatja: Magyarország 2007-ben még a 47., 2008-ban már a 62. helyen állt az országok sorában.¹

A *Jelentés* szerzőinek érdemes lett volna hosszabb időtávon is elemezni Magyarország versenyképességi indexen mért teljesítményét.² Hazánk ugyanis 1995 és 2001 között folyamatosan javította a pozícióját: 2001-ben az előkelő 25. hely után még 2002-ben is a 27. helyen álltunk, 2004-re visszacsúsztunk a 40. helyre. Ezután valamelyest javult a helyezések, 2006-ban, 36. volt Magyarország. Ezt követte az utóbbi két év drámai romlása. A versenyképességi rangsorban elfoglalt helyünk hosszú távon valóban romlott. A javulások és romlások hullámmása azonban nem feltétlenül követte a kormányzati ciklusokat. Ez arra utalhat, hogy a *kormányzati teljesítmény mellett* más okai is lehetnek annak, hogy „csúszunk délnek és keletre” (17. o.) Erre a szempontra később még visszatérünk.

A gondolatmenet (rekonstrukció)

A *Jelentés* szerint a „rossz kapitalizmust” és a romló versenyképességet *nem* magyarázza a magyar társadalom értékrendje. Az 1989-es rendszerváltás után készült értékvizsgálatokat újragondolva úgy vélik, hogy „A magyarországi társadalom és a jó kapitalizmus értékrendje sok ponton egybevágh. Az »átlag« magyarországi polgár tiszteli a kemény munkát, szorgalmas, az embereket teljesítményük alapján kívánja értékelni. Nagyra értékeli a szabálykövetést, a tisztességes magatartást. Ugyanakkor az emberek úgy vélik, az ország, a mintaadó elit nem így működik.” (28. o.) A magyarok mintegy háromnegyede úgy tartja, hogy „a boldogulás, az érvényesülés »döntő mértékben«, illetve »nagy mértékben« függ az összeköttetésektől, protekciótól, urambátyám kapcsolatoktól.” (26. o.) Igaz ugyan, hogy „Tipikus honfitársunkat a kockázat- és konfliktuskerülés, a rövid távú gondolkodás és a biztonságvágy jellemzi”, továbbá hogy „a felnőtt lakosság körében alacsony a vállalkozók megbecsülése, s inkább vágyunk egy nagy szervezet által nyújtott stabilitásra, semmint saját vállalkozás alapítására.” (29. o.) Am annak,

¹ A WEF által sorolt országok száma is változott – az ezzel kapcsolatos értékelési, elemzési problémák nem tárgyai ismertetésünknek.

² Vagy áttekinteni az ilyen elemzéseket. Lásd például *Chikán–Czakó* [2009] 52–55. o.

hogy „honfitársaink többsége elégedetlen a rendszerváltoztatással létrejött kapitalizmus állapotaival” elsődleges oka, hogy „[K]omoly úr tátong az érvényesülés, a siker kívánatosnak tartott – és a jó kapitalizmus értékvilágához illeszkedő – útjai és a feltételezett valóság között.” (28. o.)

A *Jelentés* szerzői szerint a kívánatos és a valóságos értékrend közötti eltérés okozta csalódottság az egyik fontos forrása a magyar társadalmat napjainkban átható *bizalmatlanságnak*. Hazai vizsgálatok (*Kopp–Skrabski* [1995]) és nemzetközi összehasonlító elemzések alapján (Eurobarometer, 2008; European Social Survey, 2006) bemutatják, hogy a magyar lakosság más országokkal összevetve kiugróan bizalmatlan az állam intézményeivel szemben, és nálunk az egyik legkisebb azok hányada, akik szerint „[A] vállalkozás a gazdagság megteremtésének az alapja, ami mindenkinek a javát szolgálja.” (36. o.)

A bizalom – vagy a szerzők által kedvelt fogalommal: a bizalom infrastruktúrájának – ilyen mértékű hiánya a szerzők szerint „nagyban akadályozza a vállalkozás szabadságának a kiteljesedését”. (38. o.) A KKI kérdőíves felmérésének adatai alapján számított *személyes bizalmi index* igen magas, és ez a szerzők szerint „egyértelműen mutatja, hogy hazánkban az üzlet elsősorban a jó személyes kapcsolatokon keresztül működik” (40. o.), miközben az állami, piaci intézmények reputációja igen gyenge. „Erős piaci garanciák, állami szerződéskikényszerítés híján a gazdaság szereplőinek hírnevére, telefonkönyvére épül a bizalom infrastruktúrája a magyar kapitalizmusban.” (47. o.) Igen magas viszont az úgynevezett hatalomindex, ami a *Jelentés* szerint arra utal, hogy „[A] haszon elosztásában az erő orientál” (41. o.) vagy finomabban fogalmazva: „egy vállalkozónak vagy menedzsernek megéri kapcsolatai bővítésére és mélyítésére fordítani az idejét a vállalkozás hatékonyabbá tétele, új termékek kidolgozása helyett.” (48. o.)

A *Jelentés* a kapitalizmus kialakult – kedvezőtlen – hazai állapotáért elsősorban az *államot* teszi felelőssé. Jellemző a fejezetcím: „A vállalkozások sikeres működésének legfőbb akadály a állam” (49. o.) A KKI kutatásai azt mutatják, hogy a magyar állam már hosszabb ideje drágán dolgozik: „Az állami szabályozás költsége magas, és egyre növekszik. Az állami adminisztrációs terheket a nemzeti össztermék 4,6–6,7 százalékára becsülik.” Erősen romlott az államműködés mért, sorolt hatékonysága 2007–2008-ban – állítják a szerzők: „hazánk a szabályok betartatásának költségei, áttekinthetősége és a hivatalnokok részrehajlása szempontjából a nemzetközi rangsor leghátsó részén található.” (57. o.) További súlyos gondok forrása a kiszámíthatatlanság, a szabályok kidolgozatlansága és átgondolatlansága. 2006 óta vált gyakorlattá, hogy az adórendszer szabályait év közben, akár többször is módosítják.” Eközben „Az állam sem tekinti mérvadónak az adórendszer terén saját maga által megalkotott szabályokat. Az adóhatóság gyakran formális és informális csatornákon határozza meg az elvárt adók szintjét, az adószabályok igazi szerepe a nem hivatalos elvárások kikényszerítése.” (57. o.) Ezért nem meglepő, hogy „[A] felmérésünkben megkérdezett vállalkozók 91 százaléka ért egyet azzal, hogy az adórendszer bünteti azokat, akik tisztességesen akarnak vállalkozni.” (55. o.) Az adóhivatal és az adózó vállalkozók közötti küzdelem „az adózókkal folytatott háború” csak egyik jele a kölcsönös bizalmatlanságnak. „Az állammal való elégedetlenség lényegesen túlmutat az ... adórendszer kérdésein. Kérdőíves vizsgálatunk szerint a vállalkozások véleménye ugyancsak lesújtó a szabályozó hatóságokról, az állami források felhasználásáról, a közszereplők részrehajlásáról és a bíróságok működéséről.” (55. o.)

A *Jelentés* szerzői úgy találták, hogy az állam és a vállalkozók közötti viszony tovább romlott 2008-ban. Viszonylag új fejlemény volt, hogy a paternalista állam, pontosabban a szociálliberális kormány, a nagyvállalatokkal, főként a nagy kereskedelmi láncokkal és a bankrendszerrel szemben a fogyasztók érdekeinek védőjeként lépett fel. Ám, mint írják

„elfogadhatatlan módon avatkozott be olyan szerződéses viszonyokba, amelyeket mindkét fél elfogadott (volna).” (61. o.)

Eközben „2008-ra a magyar valóság szerves részévé vált, hogy a tulajdon védelmét az állam csak részben garantálja.” (66. o.) Ezt érzékelve, a szerzők a *Jelentés* utolsó oldalain a közvéleményt 2008–2009-ben élénken foglalkoztató ügyekben is állást foglalnak. A „vállalkozás szabadsága szellemében” a kertjéből uborkát lopókat áramütéssel megölő kistulajdonos ügyét taglalva, jogosnak és szükségesnek tartják a magántulajdon védelme érdekében felhasználható eszközök használatát: „az önvédelem jogának szélesítésére és nem a tulajdon védelme érdekében használható eszközök további korlátozására van szükség” (66. o.). A monoki polgármester közismert akciója ügyében is állást foglalnak: „A közvélekedés két elemet hiányol a segélyezési gyakorlatból – a *vállalkozás szabadságához kötődő értékrendünk alapján* jogosan: a segílyt ne kaphassák olyanok, (1) akik nem is akarnak dolgozni, illetve (2) akik nem járatják iskolába gyermekeiket” (kiemelés tőlem – L. M.) (67. o.).

Ezek a történetek, ahogy ők fogalmazzak, „a középosztály lázadása” a jelentés írói szerint korántsem marginális események. „A tulajdon védelméért és a munka megbecsüléséért fellépő tiltakozó akciók voltak a magyarországi kapitalizmus alapintézményeit érintő legfontosabb események 2008-ban. A középosztály lázadása bontakozik ki a vagyonsbiztonság egyre erősebb hiányosságait el nem ismerő állami gyakorlat és a közösség értékrendjétől egyre inkább elszakadó segélyezési rendszer elleni kezdeményezésekből.” (66. o.)

Értelmezés és bírálat

A *Jelentés* – és a reméljük, pontosan rekonstruált gondolatmenete – jól tükrözi a magyar közvélemény, ezen belül a vállalkozói társadalom valószínű többségének felfogását és vélekedéseit, és érzékletesen írja le az 1989 után kiépült magyar kapitalizmus és a szabályozó állam viselkedésének fontos tendenciáit, állapotát.

De milyen körben és időtartamra érvényesek ezek a felfogások, vélekedések és leírások? A *Jelentés* bevallottan nem foglalkozik a magyar vállalati világ meghatározó szegmensével, a multinacionális vállalatokkal. (A jövőben azonban tervezi az elemzés kiterjesztését erre a vállalat körre is.) Nem említi azonban, hogy a kizárólagos vagy többségi magyar tulajdonban levő közel 1,6 millió regisztrált gazdasági szervezet halmaza korántsem homogén. A bejegyzett vállalatok jelentős része, az utóbbi 6-8 évben mintegy negyede, *nem működött*: nem volt árbevétele, nem alkalmazott munkaerőt. Az alvó vállalatok lehetnek vállalatbokrok részei, alkalmi profittárolók vagy elvetélt vállalkozások jogi szempontból eltakarítatlan roncsai. A 2007-ben működő 688 ezer vállalkozás jelentős része mikrovállalkozás volt: 65 százalékos az önfoglalkoztatók (egy főt foglalkoztatók) aránya, és a vállalatok alig 5 százalékában foglalkoztattak 10 vagy több embert. A közepes vagy nagyobb (értsd az 50 vagy több főt foglalkoztató) működő magyarországi vállalkozások száma mindössze 6012 volt ebben az évben.

Nemcsak a méret és a piaci jelenlét, de növekedés és a vállalkozás működési ideje szempontjából is különböző csoportokba sorolhatjuk a vállalatokat. Főként a kisebb vállalatok halmazának egy – nehezen becsülhető, de nem elhanyagolható – részét egy, legfeljebb néhány piaci tranzakció lebonyolítására hozták létre. A nagyobbak között is szép számmal akadnak növekedni nem szándékozó vagy éppen nem képes vállalatok.

A vállalatok a tulajdonlás és a működtetés módja szerint is különböznek: legnépszerűbb forma napjainkban az egyéni vállalkozás, a kft. és a betéti társaság. A működési mód és az alapítás jelentős hatással van a siker esélyeire: a vállalatok eltérő módon adóznak, különböznek a piacra lépés szabályai, a vállalkozási adminisztratív költségei stb.

A tagolt vállalati világ e vázlatos bemutatása is jelzi, hogy a *Jelentésnek* az egész magyar vállalkozó társadalomról és ezzel a magyar kapitalizmusról tett sommás állításai alaposabb, részletezőbb kifejtést és bizonyítást igényeltek volna. A vállalatok sikeres működésének legfőbb akadálya az állam? Ha igen, akkor mérettől, a tulajdon jogi formájától, adózási feltételeiktől függetlenül? Vagy vannak különbségek az egyes csoportok között? Mi okozza, magyarázza az ilyen különbségeket?

Egy ilyen elemzés azonban nem lehetséges a piaci szereplők (munkaadók és munkavállalók), vagy szűkebben a kapitalista (magán) vállalatok *teljesítményének* mérése, összehasonlítása nélkül. A *Jelentés* jórészt megáll a magyar gazdaság teljesítményének, főként versenyképessége romlásának a bemutatásánál. Nem sokat tudunk meg azonban arról, hogy a gazdaság szereplői hogyan teljesítenek. Vajon nem a hatékonyság hiánya, a fantáziátlan piaci jelenléte és hanyag munkája miatt érzi sok vállalkozó elviselhetetlennek a közterheket? Számos jele van annak, hogy a magas, az elviselhetetlen adóterhek miatti, immár évtizedes sopánkodás a vállalkozók jelentős csoportjaiban helyettesíti a gyenge és romló teljesítmények (*Major* [2002]) okainak a feltárását, az egyéni (munkavállalói) és vállalati tervek és stratégiák kritikus elemzését. Hogy a középosztály lázadása – valójában a szegények és elesettek iránti szolidaritás felmondása – is az önvizsgálat és a teljesítményfokozás elodázását szolgálja csupán?

Fogalmazzunk keményebben: főként a teljesítményelemzés hiánya magyarázza, hogy a *Jelentés* a magyar társadalom értékrendjét nem tekinti a gazdasági bajok forrásának. Láttuk, hogy a szerzők szerint a magyar társadalom és a jó kapitalizmus értékrendje nem sokban térnek el egymástól. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A hazai közvélemény valóban a tisztességes piaci viselkedés, a kemény munka pártján áll, ám „[A]mikor a válszadók értékrendjükre vonatkozó kijelentéseit értelmezzük, fontos, hogy különbséget tegyünk a kívánandónak tartott és a ténylegesen kívánt dolgok között: ezzel szembeállítva azt, hogy az emberek szerint milyennek kellene lennie a világnak, azzal, hogy mit szeretnének a maguk számára.” (*Hofstede – Hofstede* [2008] 55. o.)

Nem lehet, hogy a teljesítmények nagy szóródása miatt nem mindenki érezné jól magát a jó kapitalizmus feltételei között? Hogy az általános bizalomhiány számos vállalkozó, munkavállaló számára előnyösebb a bizalommál?

Másként: nemcsak a regnáló kormány vagy éppen az állam kétségtelenül gyenge teljesítménye, hanem a magyar értékrend is oka gazdasági bajainknak. Erre utal, hogy a rendszerváltás utáni magyar társadalom nagy és növekvő része utasítja el a kapitalista értékeket (*Hann–Laki* [1992], *Angelusz* [1995], *Bakonyi* [2009]). Ugyancsak figyelemre méltó, tartós tendencia, hogy vállalkozóknak és a munkavállalóknak csak törpe kisebbsége tagja a szakmai érdekvédelmi szervezeteknek. Nem annak a jele ez, hogy a nagy többség csekély erőfeszítésekre sem hajlandó a kapitalizmus jobbítására, vagy legyünk realisták, az őket megnyomorító állam megfélézésére?

A tanulmány nyelve

A KKI-ben dolgozó csapat a használt nyelvvel is megkülönbözteti magát az elődöktől. Nem idegen tőlük a fiatalok köznyelve, a fiatal újságírók, humoristák nyelvi fordulatainak beemelése a tudományos szövegbe. Csak néhány példa: „Arcos kapitalizmus”, „Rózsa Sándor állama”, „Mint akibe halkan beleléptek”. Az ilyenfajta nyelvi lelemény feltétlenül javítja a befogadás esélyeit, de nem pótolhatja az igényes és meggyőző érvelést. Türelemmel és érdeklődéssel várom a folytatást.

Hivatkozások

- ANGELUSZ RÓBERT–TARDOS RÓBERT [1997]: Az átalakulás és közvélemény arcai. Társadalmi Szemle, 3. sz. 3–23. o.
- AZ MTA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET KISZ SZERVEZETÉNEK MUNKAKÖZÖSSÉGE [1971]: A munkaerő-vándorlás indítékai és hatása az új mechanizmusban. Közgazdasági Szemle, XVII. évfolyam, július–augusztus, 805–822. o.
- BAKONYI ESZTER [2009]: A közvélemény a gazdasági versenyről 2008 tavaszán. Kézirat.
- BAUMOL, W.–LITAN, R.–SCHRAMM C. J. [2007]: Good Capitalism bad Capitalism and the Economics of Growth and Prosperity. Yale University Press, New Haven.
- CHIKÁN ATTILA–CZAKÓ ERZSÉBET [2009]: Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred közepén. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HANN ENDRE–LAKI MIHÁLY [1992]: A közvélemény a magángazdaság térnyeréséről. Közgazdasági Szemle, 2. sz. 93–108. o.
- HOFSTEDE, G.–HOFSTEDE, G. J. [2008]: Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere. VHE Kft., Pécs.
- KOPP MÁRIA–SKRABSKI ÁRPÁD [1995]: Alkalmazott magatartástudomány. A megbirkózás egyéni és társadalmi stratégiái. Corvinus Kiadó, Budapest.
- MAJOR IVÁN [2002]: Miért (nem) sikeresek a magyar középvállalatok? Közgazdasági Szemle, 12. sz. 993–1014. o.
- SZALAI ÁKOS (szerk.) [2009]: Kapitalista elvárások. Közjó és Kapitalizmus Intézet, Budapest.

Laki Mihály